

Hanuliak, Milan

**Fenomén internetných vzťahov vo včasnostredovekom osídlení
Slovenska**

Archaeologia historica. 2003, vol. 28, iss. [1], pp. 235-243

ISBN 80-7275-043-7

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140515>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Fenomén interetnických vzťahov vo včasnostredovekom osídlení Slovenska

MILAN HANULIAK

Integrálnu súčasť spracúvania pohrebiskového materiálu predstavuje aj špecifikácia etnického statusu pochováajúcej populácie. Bez akýchkoľvek postranných úmyslov stojí v tomto procese na prvom mieste snaha o komplexnosť spracovania zhromaždeného materiálového fondu. V plnom rozsahu je označený záujem prioritný aj v prípade súboru prameňov získaných z nekropol veľkomoravského typu rozmiestnených na území dnešného Slovenska počas 9.–10. stor. Aj napriek tomu, že príslušné nálezové prostredie sa pri zbežnom pohľade vyznačuje homogenitou etnickej skladby pochováajúcej populácie, v skutočnosti je k dispozícii dostatok dokladov poukazujúcich na zložitosť, nejasnosť až rozporuplnosť celkového obrazu počas dvoch chronologických úsekov ohraničujúcich obdobie používania pohrebísk spracúvanej kategórie. Prvý z nich je umiestnený na zlome 8. a 9. stor., druhý je vsunutý do veľkomoravského obdobia vyplňajúceho úsek prvej polovice 10. stor.

Uvedeným spôsobom definovaná východisková pozícia obsahuje dostatok zdrojov motivujúcich vynaloženie pracovného úsilia takej intenzity, aby sa v zhodnocovacom procese prekonala známa problematickosť riešenia daného okruhu aj v podmienkach súčasného archeologického bádania. Netreba azda zdôrazňovať, že riešenie širokospektrálnej problematiky interetnických vzťahov predstavuje neraz ťažko zdolateľnú bariéru prekážok. V plnom rozsahu nás o tom presvedčajú výsledky súčasného etnologického bádania, pre ktoré štúdium podstaty etnickej identity, etnického vedomia a ďalších určujúcich zložiek žijúcich spoločenstiev patrí k hlavným oblastiam bádateľského záujmu. Popri retrospektívnom prehodnocovaní starších názorov možno v jeho výsledkoch nájsť aj doklady o hľadaní nových teoretických a metodologických prístupov riešenia, snahu o precízne definovanie základných pojmov a kategórií (Botík 1991; 1995; Kaľavský 1991; Benža 1998; Kiliánová 1998). Okrem spektra rozdielnych, no logicky zdôvodnených vedeckých konštrukcií podsúvajúcich v niektorých momentoch pocit o relativite nášho poznania sú k dispozícii aj hlasy varujúce pred názorovou deformáciou v tejto oblasti vytvorenou presadzovaním zámerov s tendenčným obsahom (Podoba 1998, 83–88; Krekovič 2000, 4).

V porovnaní s etnologickým bádáním, ktoré v procese vedeckého výskumu interetnických vzťahov disponuje kompletnou škálou zložiek nevyhnutných pre definovanie etnického statusu príslušnej populácie, pracuje archeologická veda s ich okliešteným registrom. Jeho vypovedaciu hodnotu ešte znižuje hmotný charakter východiskovej pramennej bázy. Možnosť jej doplnenia písomnými prameňmi je v úseku včasného stredoveku skôr iluzórna. Nie je preto prekvapivé, že za daných podmienok nie sú k dispozícii reálne východiská pre plnohodnotnejšie definovanie etnického statusu analyzovanej populácie z hľadiska objektívneho prístupu. Relatívne vhodnejšiu príležitosť poskytujú pokusy o definovanie predmetného javu z hľadiska subjektívneho prístupu. Jeho podstata je založená na precíznej charakteristike série symbolov a znakov, ktoré sú v pohrebiskovom prostredí zhmotnené v etnospecifických fenoménoch – znakoch. Situáciu pritom nekomplikuje skutočnosť, že ich vnútorný či vonkajší obsah môže byť situačne flexibilný. Tieto premenlivo nestále zložky totiž nadobúdajú odlišný habitus v závislosti od premien v spoločenskej, ekonomickej, politickej či náboženskej oblasti (Kiliánová 2000, 8). Faktom pritom zostane, že ich charakteristiky zakódované v archeologickom materiáli je možné priblížiť až po zhromaždení

reprezentatívnej kolekcie s dostatkom diferenciatívnych črt aj keď tieto nemusia obsahovať najpočetnejšie elementy s koherentným či kompatibilným obsahom (Kiliánová 1998, 21–22; 2000, 10).

Z pohľadu našich potrieb sa dostáva do popredia otázka praktickej aplikácie predostrených teoretických úvah v konkrétnych podmienkach dvoch už spomenutých chronologických úsekov s nejasným etnickým statusom príslušníkov autochtónnej populácie. Prvým z nich je širší chronologický rámec z prelomu 8. a 9. stor. poznamenaný počiatkami budovania nových mocensko-politických štruktúr veľkomoravského štátu, striedajúcich rozpad avarského kaganátu. Počas jeho takmer 250 ročného trvania nadobúdajú pokusy o zodpovedné riešenie pertraktovaného problému diskutabilnú hodnotu. Nie je totiž možné vyhnúť sa pritom riešeniu početnej série problémových javov sprevádzajúcich premeny príslušníkov nešpecifikovateľného substrátu, ktorý postupne nadobúda skupinový charakter avarizovanej zložky, neskôr aj konkrétnu podobu vlastnej slovanskej identity. Situácia je v tomto smere sťažená aj skutočnosťou, že avarský kaganát bol pestrým konglomerátom sformovaným z jazdeckých a koristníckych skupín s príbuznou ekonomickou a sociálnou štruktúrou a podmanených geneticky odlišných skupín autochtónneho obyvateľstva. Ich pestrosť sa zvýšila obsadzovaním susediacich území v období prekonávania ekonomicko-politických krízových úsekov kaganátu. K uvážlivým krokom za danej situácie patrí nasmerovanie ťažiska bádateľského záujmu na riešenie ekonomicko-sociálnych otázok, nie na problematiku etnogenetických procesov (Avenarius 1991, 4–5). Problematika avarsko-slovanských vzťahov sa pritom riešila skôr okrajovo s cieľom verifikovať niektoré axiomaticky nesprávne chápané písomné pramene (Čilinská 1984, 51–53).

V priebehu taktó orientovaného bádateľského záujmu, vychádzajúceho v prevahe z pohrebiskového materiálu sa podarilo vyčleniť niektoré prvky, ktorým možno pripísať etnošpecifický charakter. Do ich súboru patria napr. birituálne pohrebiská so žiarovými hrobmi, pozostatky rozsiahlych ohnísk nad kostrovými hrobmi a nálezy keramiky pražského typu. Ich svedectvo dopĺňajú kvantitatívne ukazatele výskytu keramických a drevených nádob v hrobch, špecifiká v orientácii hrobov, ukladaní jazdca a koňa v nich, vo vnútorných úpravách hrobových jám. V kolekcii predmetov pohrebného inventára informácie naznačeného obsahu priniesli analýzy garnitúr opaskových kovaní, súčastí konského postroja, ženského šperku a príloh mäsitej potravy. Popri zmapovanom výskyte jednotlivých zložiek, má vyššiu hodnotu ich spoločná prítomnosť doložená v príznakných kombináciách (Zábojník 1995, 222–231).

Pri zhodnocovaní reálneho prínosu predvedeného metodického prístupu je v rovnakej miere potrebné zohľadniť protichodne pôsobiace momenty spájajúce obyvateľstvo z príslušných pohrebísk z územia dnešného Slovenska s vedúcou zložkou avarského kaganátu. Aj v rozmiestnení nekropol nemožno prehliadnúť geografickú previazanosť naddunajského priestoru s jadrom kaganátu motivovanú zrejme snahou o vojenské zabezpečenie severnej hranice tohto mocenského útvaru. Autochtónne slovanské obyvateľstvo žijúce v danom priestore, okrem dosiaľ nesformovanej skupinovej svojbytnosti, stratilo od druhej polovice 7. stor. aj pôvodný nábožensko-kultový kontext prechodom na kostrový rítus pochovávaní. Spolu s osvojovaním si podstatnej časti pohrebných zvykov preberá aj typovo pestrú škálu predmetov materiálnej kultúry. V daných pomeroch sa vývoj tohto charakteru prejavuje v pomerne rýchлом napredovaní akulturačného procesu. V jeho obsahu, ako sa zdá, preukázateľne chýbajú doklady antagonizmov vo vzájomných vzťahoch príslušníkov zúčastnených zložiek ako aj prejavov násilného presadzovania cudzorodých prvkov (Zábojník 1995, 272, 278–279; 1999, 163–164).

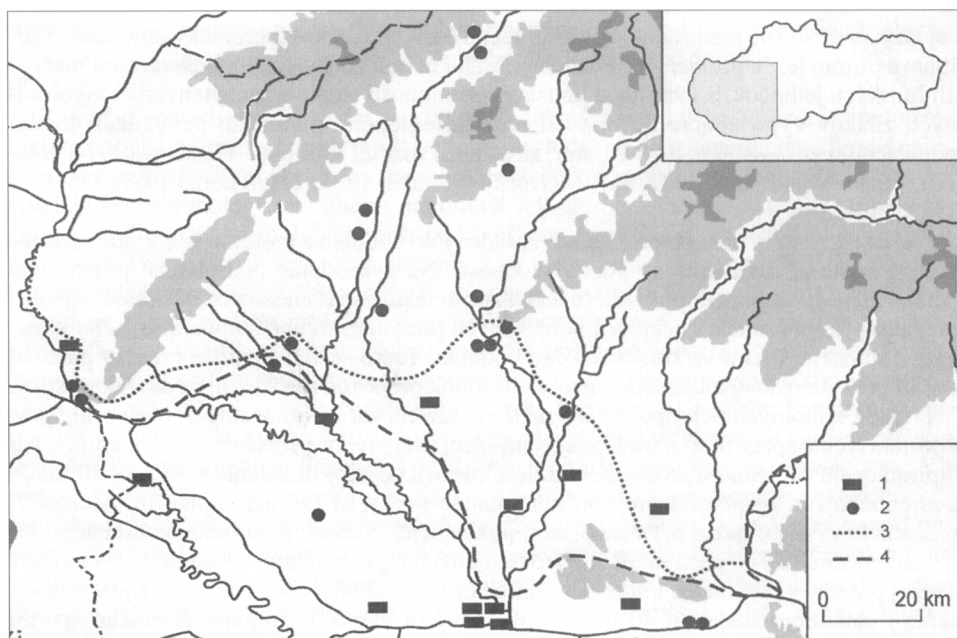
Po vojenskom rozbití ústredných mocenských štruktúr kaganátu boli na území západného a východného Slovenska zvyšky avarizovaného etnického substrátu postupne začleňované do rodiacej sa východnej časti jadra veľkomoravského štátu. Ak pripustíme možnosť ich kultúrnej a etnickej asimilácie, musel mať jej priebeh značnú intenzitu, pretože sa odohral počas počiatočnej etapy staršieho úseku veľkomoravského obdobia. Už počas mlad-

šej fázy sú príslušné materiálno-kultúrne špecifiká z 8. stor. iba sporadicky doložené. Zaujímavé pritom je, že premeny príbuzného obsahu neboli zachytené na skeletárnom materiáli ľudských jedincov. S výnimkou kolísavej prítomnosti stopovo zachytených mongoloidných znakov vypovedacie schopnosti antropologického materiálu nevykázali medzi populáciami zo 7.–8. stor. a 9.–10. stor. zásadnejší rozdiel (Stloukal–Hanáková 1974, 169–170; Jakab–Vondráková 1982, 417; Měřinský–Stloukal 1983, 211; Thurzo 1987, 176–180; 1988, 215–216).

Rekonštruovaný obraz o premenách zasadený do obdobia z prelomu 8. a 9. stor. je rám-cový a zaiste aj zjednodušený voči skutočnosti. Na vykreslenie podrobností je potrebné detailnejším spôsobom doplniť mieru nadväznosti resp. prerušeného pokračovania najkom-pletnejšej škály prvkov z nekropol používaných počas neskorého stupňa avarského kaganátu a staršieho úseku veľkomoravského obdobia. Touto cestou sa môže preveriť platnosť dosiaľ proklamovanej duálnosti, v akej sa navonok prejavujú ich vonkajšie charakteristiky. V prípade samotných nekropol by ich malo reprezentovať uplatňovanie nových princípov. Podstata týchto špecifik spočíva v používaní širšej škály typov pohrebiskových lokalít, v ich umiestňovaní v terénnom prostredí, rozmiestňovaní a postupe ukladania hrobov. V zložkách pohrebného rítu majú zasa prevahu kontinuálne prvky, aj keď ich vonkajšia podoba či frekvencia výskytu môže byť voči 8. stor. pozmenená. V škále predmetov pohrebného in-ventára možno takisto postrehnúť viacero tradičných reprezentantov z kategórie predmetov dennej potreby a predmetov kultového charakteru. Závažnejší obsah majú zmeny v typovej škále a skladbe v akej boli do hrobov ukladané militáriá, exempláre ženského šperku i v spôsobe demonštrovania vyššieho sociálneho postavenia popredných jedincov v rámci príslušných komunít. Na margo postrehnutých špecifik nestráca zaiste na význame nepre-hliadnuteľné pozitívum. Jeho základ pramení v zistení, že ako na území dnešnej Moravy tak aj v príslušných regiónoch Slovenska, sa takmer univerálnym spôsobom od počiatoč-ného obdobia sformovali jednotné predstavy o pohrebnom ríte ako celku, o jeho zložkách. Na danom základe by v rámci štandardného hodnotiaceho prístupu bolo adekvátne predpo-kladať identický kontinuálny materiálno-kultúrny vývoj jednotnej skupiny obyvateľov s počiatkami siahajúcimi minimálne do priebehu 8. stor. V dosiaľ známych prameňoch archeologickej povahy však akékoľvek indicie príbuznej kvality chýbajú. Územie Moravy nebolo totiž v predveľkomoravskej etape súčasťou avarského kaganátu, takže patričné do-klady pre genézu podstatnej časti pohrebných zvykov chýbajú.

Na základe týchto znakov by sa azda dali získať východiská pre osvetlenie príčin dis-kontinuitného používania starších nekropol aj počas 9. stor. Daný moment je zjavný najmä v geografickej zóne siahajúcej od koryta Dunaja po okraj Trnavskej a Pohronskej pahorka-tiny na severe (obr. 1). Nadmerná sporadickosť jej osídlenia počas veľkomoravského obdo-bia informuje o zásadnejšej zmene v štruktúre osídlenia diktovanej v nových politických pomeroch administratívno-hospodárskymi podmienkami. K nim môže patriť aj dostredivé teritoriálne prepojenie s ústredným centrom, ktoré už neleží južne od Dunaja, ale v strede nitrianskeho regiónu. Ďalším determinantom bola zrejme snaha o vytvorenie nárazníkového pásma na styku Nitrianskeho kniežatstva a novozriadenej východnej marky v priestore Zadunajska (Steinhübel 1995, 10–11).

Druhý chronologický úsek s nejasnými etnickými pomermi v osídlení Slovenska je vsunutý do poveľkomoravského obdobia. Za jeho počiatočný medzník možno označiť usá-dzanie sa príslušníkov maďarského etnika v južných oblastiach západného i východného Slovenska. Vplyvom toho tu došlo k zmenám v dovtedy jednotnej etnickej skladbe obyva-teľstva. Aj keď táto skutočnosť zásadnejším spôsobom neovplyvnila dovtedajšie formy ži-vota pospolitých spoločenských vrstiev, bola jej venovaná neúmerne vysoká pozornosť maďarskej i slovenskej medievistiky. K ústredným momentom iniciujúcich vznik trecích plôch patrí spôsob vyhodnocovania archeologických a písomných prameňov. Intencionál-nosť výberu iba istých materiálových zložiek sa v konečnom dôsledku prejavila vo vykres-lení obrazu o násilne prerušenom osídlení príslušných oblastí západného Slovenska au-

Obr. 1. Západná časť Slovenska na prelome 8. a 9. stor. 1 – pohrebiská avarského kaganátu zo štvrtej fázy neskorého stupňa (SS IV); 2 – pohrebiská veľkomoravského typu z prvej tretiny 9. stor.; 3 – južná hranica slovanského osídlenia; 4 – maximálny rozsah územia avarského kaganátu.

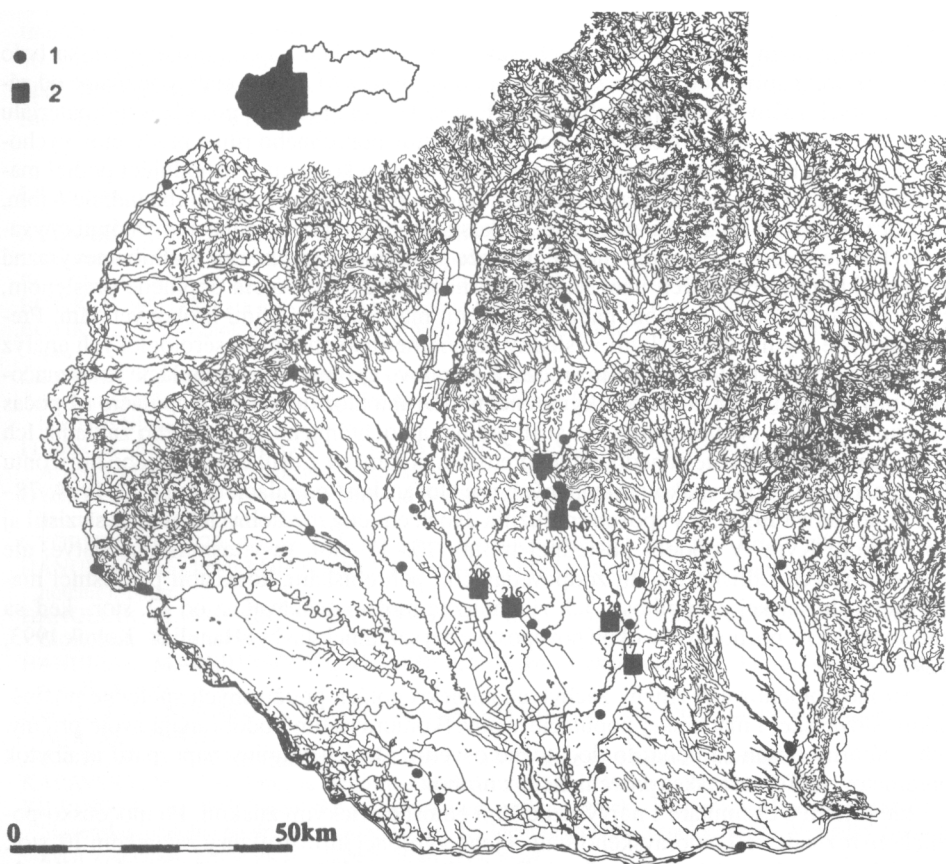
tochtónnym obyvateľstvom. Jeho príslušníci mali byť v dôsledku vojenských akcií novoprišlého obyvateľstva zdecimovaní alebo nútení uniknúť do severnejšie ležiacich území (Szöke 1959; 1960; Györffy 1960; 1970, 220; Fehér-Éry–Kralovánzsky 1963; Točík 1973; Kiss 1985).

Nové impulzy v riešení tejto problematiky prinieslo viacero vedeckých prác publikovaných v priebehu 80-tych a 90-tych rokov (napr. Ruttkay 1984; 1985; Kučera 1985; Marsina 1988, Steinhübel 1998). Ich prínos inšpiratívne doplnili výsledky analýz pohrebiskového materiálu z 9.–11. stor. V rámci ich kolekcie sa podarilo vyselektovať veľmi cennú sériu etnošpecifických prvkov doloženú medzi elementami pohrebného ritu. K nim patrí napr. hĺbka a kubatúra hrobovej jamy, forma jej vnútornej úpravy drevom, spôsob uloženia horných končatín zomrelého. Nižšiu presvedčivosť majú údaje o pôdorysnej dispozícii hrobovej jamy. Oveľa spoľahlivejším prameňom sú naopak pohrebné zvyky spojené s ukladaním vedierka, britvy, kosáka praslenu, mäsitej potravy, jednej či viacerých keramických nádob, doplnené vydymovaním hrobov a intencionálnym rozbíjaním nádob. Počiatky vymenovaných indikátorov nachádzame už na veľkomoravských pohrebiskách z prvej polovice 9. stor. I keď sa v priebehu vývoja ich podoba kontinuálne mení, jej znaky sú ešte počas prvých dvoch tretín 10. stor. odlišiteľné od hmotných dokladov pohrebných zvykov maďarskej populácie.

Vďaka dôkladnému zmapovaniu výskytu spomenutých etnošpecifických znakov sa na území dnešného Slovenska podarilo vyčleniť až 69 lokalít, ktoré sú používané aj v období po rozpade veľkomoravského štátu (obr. 2). Prostredníctvom nich sa potvrdzuje plynulosť používania veľkomoravských pohrebísk aj v období po rozpade ústredných mocenských štruktúr Veľkej Moravy. Súčasne sa vyvracajú tézy o deštruovanej kontinuite osídlenia príslušných regiónov ohraničených líniou Hlohovec–Sereď–Nitra–Levice–Lučenec–Rimavská Sobota–Zemplín. Táto skutočnosť je o to cennejšia, že podstatná časť z pertraktovaného súboru lokalít leží na teritóriu prvotného maďarského zaboru, kde malo dôjsť k devastačným

zásahom do veľkomoravskej sídliskovej štruktúry. Napriek tomu možno na danej vzorke priblížiť rôzne formy zmien v materiálovom obsahu pohrebiskových lokalít, ktoré informujú o rôznorodých úrovniach interetnických kontaktov. V menšom množstve prípadov sa zaznamenal iba prienik ojedinelých zložiek pohrebných zvykov a predmetov východoeurópskej proveniencie. Ich objavenie sa nemožno spájať s prítomnosťou príslušníkov maďarského etnika v slovanskej komunite, ale s rôznou úrovňou susedských kontaktov. Na väčšine nekropolí je doložený až prienik nadetnických prvkov belobrdskej proveniencie sledovateľný od druhej polovice 10. stor.

Na šiestich nekropolách kontinuálne používaných aj počas druhej polovice 10.–11. stor. (napr. Bešeňov, Čakajovce, Lipová–Ondrochov, Nitra–Horné Krškany–Mäsokombinát, Šafa–Veča–Pieskovisko, Trnovec nad Váhom–Horný Jatov) pochovávali príslušníci slovanskej komunity spolu s menšinovým podielom maďarského etnika. V ich prostredí možno najplastickejšie zachytiť priebeh a dôsledky všetkých vývojových zmien, ku ktorým v slovanskej populácii došlo v priebehu 10. stor. V ich obsahu ide v prvom rade o zúženie typovej škály predmetov pohrebného inventára veľkomoravskej proveniencie. Títo reprezentanti stratili pritom niekdajšie výstižné kultúrno-etnické znaky. V skutočne výnimočných prípadoch sa s nimi môžeme stretnúť ešte aj počas druhej štvrtiny 10. stor., keď v sérii nálezov východoeurópskeho typu nadobúdajú hodnotu antikvárných exemplárov. Počet

Obr. 2. Nekropolie veľkomoravského typu používané počas veľkomoravského obdobia. 1 – nekropolie používané príslušníkmi autochtónneho slovanského obyvateľstva; 2 – nekropolie používané príslušníkmi autochtónneho slovanského a novoprišliho maďarského obyvateľstva.

hrobov bez inventára narastá. V druhej polovici 10. stor. dominujú v nálezových súboroch iba predmety belobrdského štýlu. V pohrebnom rite zasa dochádza k nivelizácii etnošpecifických elementov pohrebného rítu.

Zo série spomenutých lokalít boli najkonkrétnejšie informácie uvedeného druhu získané na čakajovskom pohrebisku. Vytvorili ho obyvatelia žijúci od začiatku 9. stor. v patronymickom sídliskovom celku dedinského typu na severnom okraji nitrianskej sídliskovej aglomerácie. O fyzickej prítomnosti maďarskej zložky v čakajovskej populácii nemožno pochybovať. Presvedča o tom škála šperkov a súčastí odevu východoeurópskej a karantánsko-kötláskej proveniencie. Na základe sústredeného výskytu spomenutých predmetov a výnimočných spôsobov uloženia horných končatín sa archeologickou metódou vyčlenilo 46 jedincov, ktorí patriili do skupiny príslušníkov maďarského etnika. Ich hroby boli nerovnomerne rozptýlené v jednotlivých skupinách z troch pohrebiskových pásiem. Z polohy týchto hrobov voči hrobom autochtónnej populácie vyplynie predpoklad, že novoprišlé etnikum žilo so slovanským v rodinných a príbuzenských vzťahoch (horné a stredné pásmo), vo voľnejších susedských zväzkoch (stredné a dolné pásmo), i v samostatnejších etnicky čistých rodinách (dolné pásmo). Správnosť veľkosti vyčlenenej maďarskej populácie opakovane potvrdili aj štatistické prepočty. Určili, že počas prvej polovice 10. stor. išlo ca o 39–44 jedincov, ktorí predstavovali v rámci súvekej čakajovskej komunity diel s hodnotou 21,6 %. Vzhľadom na pomer oboch etnických skupín je pravdepodobná pomerne rýchla integrácia menšinovej zložky v slovanskej populácii (Hanuliak–Rejholcová 1999, 103, 105).

K nekropolám so spoločným pochovávaním maďarského a slovanského etnika bolo pomerne prekvapivo dodatočne zaradené aj pohrebisko z Malých Kosíh, používané od záveru 20-tých rokov 10. do 70-tých rokov 11. stor. Už pri zbežnom posudzovaní materiálu bolo isté, že podľa ťažiskového zastúpenia elementov pohrebného rítu a predmetov východoeurópskej i belobrdskej proveniencie predstavovala v komunite rozhodujúci podiel maďarská zložka. Precíznejšie analýzy archeologických prameňov poskytli iba indície o tom, že istú zložku (bez možnosti určenia jej veľkosti) mohli predstavovať aj autochtónni obyvatelia. Ďalšie spresnenie nebolo možné, pretože postrehnuté indikátory mali iba nevýraznú podobu kultúrno-etnických ukazateľov. Išlo napr. o nádoby, vajcia doplnené praslenom, britvou, hrotom šípu s tuľajou, nadpriemernými metrickými údajmi hrobových jám. Presvedčivejšie argumenty poskytli výsledky taxonometrických a paleosérologických analýz antropologického materiálu. Najmä mužská, okrajovo aj ženská časť populácie sa vyznačovala príznačnými východoeurópskymi znakmi. Druhú zložku ženskej populácie už počas prvého horizontu pochovávaní vytvorili jedinci autochtónneho genetického základu. Ich zastúpenie nebolo zaiste zanedbateľné, pretože u potomkov z druhého a tretieho horizontu sa zaznamenal nárast znakov príznačných pre slovanskosť populácie (Hanuliak 1994, 78–79; Vondráková 1996). Iný spôsob spolužitia dvoch etnicky rozdielnych komunít sa zistil aj vo Veľkom Kýre. V období poslednej tretiny 10.–11. stor. tu v tesnom susedstve, ale v samostatných sídliskách a im zodpovedajúcim pohrebiskám, koexistovali príslušníci maďarskej a slovanskej pospolitosti. Ich zjednotenie možno očakávať až od 12. stor., keď sa začalo spoločne pochovávať v okolí novopostavenej sakrálnej stavby (Hanuliak–Kolník 1993, 129).

Stroho komentované zmeny zachytené na nekropolách používaných spoločne príslušníkmi slovanskej i maďarskej populácie v veľkomoravskom období majú svoje príčiny. Ich vnútorný obsah sa podarilo dodatočne osvetliť. Do ich skupiny napr. patrí aj úbytok predmetov veľkomoravskej proveniencie z hrobov.

Ide pritom o exempláre s najvýraznejšími etnošpecifickými znakmi. Po mocensko-politickom rozpade veľkomoravského štátu a jeho výrobnjej infraštruktúry začiatkom 10. stor. bola ich masová produkcia ukončená. Do hrobov autochtónneho etnika sa ako náhrada s klesajúcou intenzitou ukládajú predmety dennej potreby i predmety kultového charakteru s podstatne menej výraznými kultúrno-etnickými znakmi. Časť z nich je takmer identic-

ká s predmetmi nachádzanými aj v hrobch maďarskej populácie. Ukončenie tohto procesu je zachytené v hrobch bez akéhokoľvek inventára. Ich počet na veľkomoravských pohrebiskách nadobúda až dvojtretinovú hodnotu. Popri tom sa niekdajšie autochtónne etnošpecifické nálezy sporadicky vyskytujú v kombináciach s predmetmi východoeurópskej proveniencie. Tieto antikvárne kusy však na druhej strane potvrdzujú nielen teoretický predpoklad o postupnom preberaní predmetov mimokarpatskej proveniencie autochtónnym obyvateľstvom, ale aj bezproblémovosť miešania sa predmetov z dvoch rozdielnych kultúrno-etnických prostredí. Je zrejmé, že po nastúpení trendu osvojovania si istej kategórie inoetnických predmetov materiálnej kultúry pri súčasnom úbytku vlastných, nedochádza k fyzickému vytrácaniu sa slovanského etnika z jeho pôvodného sídelného územia, ale iba navonok sa prejavujúcemu úbytku jeho dovtedajších etnošpecifických znakov. Znamená to, že sa evolučným spôsobom v kontinuálnom procese mení jedna zo zložiek vonkajšieho kultúrneho prejavu, ktorú spomedzi ostatných atribútov etnicity sú schopné zachytiť archeologické pracovné metódy. Z teoretického hľadiska tu počas prvej polovice 10. stor. dochádza k zmene etnokultúrneho habitu slovanského obyvateľstva (Botík 1995, 124), ovplyvnenej zmenami v pohrebnom ríte a sprievodným vývojom nastúpeným po rozpade veľkomoravského štátu. Podobný proces prebehol aj na území susednej Moravy. Aj napriek tomu, že tu chýbajú doklady po katastrofickom obsadzovaní územia maďarskými vojenskými oddielmi a dlhodobjšom pobyte okupačných jednotiek, na väčšine nekropol končí pochovávanie v priebehu prvej polovice 10. stor. V náplni obmedzeného počtu kontinuálnych pohrebísk sa po vytratení predmetov veľkomoravského typu od druhej štvrtiny 10. stor. začínajú postupne objavovať charakteristické predmety mladohradištných pohrebísk. Ich typová skladba je veľmi blízka náplni známej zo súvekých nekropol z územia Slovenska (Šikulová 1959; Měřínský 1986, 27–34, 70; Jelínková 1999).

Literatúra

- AVENARIUS, A., 1991: Hlavné tendencie súčasného avarologického bádania. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra, 3–8.
- BENŽA, M., 1998: Etnická identita z pohľadu etnológie. *Slovenský Národop.* 46, 466–470.
- BOTÍK, J., 1991: Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. *Slov. Národop.* 39, 18–25.
- BOTÍK, J., 1995: Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia. *Slov. Národop.* 43, 431–444.
- ČILINSKÁ, Z., 1984: Avaro-slawische Beziehungen und ihre Spiegelung in archäologischen und historischen Quellen. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und andere Ethnika im 6.–10. Jahrhundert.* Nitra, 49–56.
- FEHÉR, G.–ÉRY, K.–KRALOVÁNSZKY, A., 1962: A közép-Duna-medence magyar honfoglalás-és kora Árpád kori sírleletei. *Leletkatszter.* Budapest.
- GYÖRFFY, Gy., 1960: Einwohnerzahl und Bevölkerung in Ungarn bis zum Anfangs des XIV. Jh. *Stud. historica Acad. Sci. hung.* Budapest.
- GYÖRFFY, Gy., 1970: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. *Archaeol. Ért.* 97, 191–238.
- HANULIAK, M., 1994: Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.–11. storočia (Archeologicko-historické vyhodnotenie). Nitra.
- HANULIAK, M.–KOLNÍK, T., 1993: Pohrebisko z 10.–11. storočia v Milanovciach (teraz Veľký Kýr). *Slov. Arch.* 31, 115–130.
- HANULIAK, M.–REJHOLCOVÁ, M., 1999: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). *Vyhodnotenie.* Bratislava.
- JAKAB, J.–VONDRÁKOVÁ, M., 1982: Antropológia kostier z 8. storočia z pohrebísk v Komárne. *Slov. Arch.* 30, 395–423.
- JELÍNKOVÁ, D., 1999: Slovanské pohřebišťe z 9. až 12. století v Mušově. *Katalog.* Brno.
- KALAVSKÝ, M., 1991: Etnicita alebo etnické vedomie? *Slov. Národop.* 39, 354–357.
- KILIANOVÁ, G., 1998: Teoretické východiská pre výskum etnických otázok v národopise/etnológii na Slovensku (obdobie po druhej svetovej vojne). In: *Identita etnických spoločností. Výsledky etnologických výskumov.* Etnologické štúdie 5, Bratislava, 9–24.
- KILIANOVÁ, G., 2000: Etnické kategórie v súčasnom etnologickom bádání. In: E. Krekovič (zost.): *Etnos a materiálna kultúra.* Bratislava, 5–11.
- KISS, A., 1985: Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jh. In: H. Friesinger–F. Daim (Hrsg.):

- Bayern und ihre Nachbarn 2. Wien, 217–379.
- KREKOVIČ, E., 2000: Úvod. In: E. Krekovič (zost.): Etnos a materiálna kultúra. Bratislava, 4.
- KUČERA, M., 1985: Velká Morava a slovenské dejiny. In: J. Poulik–B. Chropovský (ed.): Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha–Bratislava, 245–271.
- MARSINA, R., 1988: Über die Besiedlung der Slowakei vom 11. bis in die Hälfte des 13. Jh. In: Stud. hist. slov. 16, 173–220.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických pramenů. Pam. Arch. 77, 18–80.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–STLOUKAL, M., 1983: Antropologický materiál ze slovenského pohřebiště ve Velkých Břlovicích. Čas. Narod. muzea Praha. Řada přírodovědná 152, 189–220.
- PODOBA, J., 1998: Etnická identita, menšinové elity a etnický konflikt: súvislosti a determinanty. In: Identita etnických spoločenskstiev. Výsledky etnologických výskumov. Etnologické štúdie 5, Bratislava, 83–92.
- RUTTKAY, A., 1984: Najnovšie poznatky archeologického bádania k poznaniu dejín územia Slovenska v 9.–11. storočí. Hist. štud. 27/2, 83–90.
- RUTTKAY, A., 1985: Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.–13. storočí z hľadiska archeologického bádania. In: J. Poulik–B. Chropovský (ed.): Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha–Bratislava, 141–185.
- STEINHÜBEL, J., 1995: Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku. Bratislava.
- STEINHÜBEL, J., 1998: Pôvod a najstaršie dejiny Nitrianskeho kniežatstva. Hist. čas. 46, 369–415.
- STLOUKAL, M.–HANÁKOVÁ, H., 1974: Antropologický výzkum pohřebiště ze 7.–8. století v Želovcích. Slov. Arch. 22, 129–171.
- SZŐKE, B., 1959: A bjelobrdoi kulturáról. Arch. Ért. 86, 32–63.
- SZŐKE, B., 1962: A honfoglaló-és kora Árpádkori magyarság régészeti emlékei. Régészeti tanulmányok 1. Budapest.
- ŠIKULOVA, V., 1959: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní. Pravěk východ. Moravy 1, 88–162.
- TOČÍK, A., 1973: Zur Frage der slawisch-ungarischen Kontakte der mittleren Donau im 10. und 11. Jahrhundert. In: Internationaler Kongress für slawische Archäologie II. Berlin, 351–356.
- THURZO, M., 1987: Anthropological Evidence of the Presence of Avars in Slovakia (Czechoslovakia) in the 7th–8th Centuries A. D. Zborník SNM. Přírodní vedy 33, 173–182.
- THURZO, M., 1988: Teritoriálne a chronologické diferenciacie základných kranio-metrických znakov populácií avarského obdobia. Zborník SNM. Přírodní vedy 34, 105–220
- VONDRÁKOVÁ, M., 1996: Feststellungsmöglichkeiten der Anthropologie über die Ethnizität der Populationen aus Gräberfeldern der sog. Bijelo-Brdo-Kultur. In: D. Bialeková–J. Zábojník (Hrsg.): Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava, 409–420.
- ZÁBOJNÍK, J., 1995: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des awarischen Kaganats. Slov. Arch. 43, 205–336.
- ZÁBOJNÍK, J., 1999: Das awarische kaganat und die Slawen an seiner nördlichen Peripherie (Probleme der archäologischen Abgrenzung). Slov. Arch. 47, 153–173.

Zusammenfassung

Phänomen der interethnischen Beziehungen in frühmittelalterlichen Besiedlung der Slowakei

Das Gräberfeldmaterial hat die Fähigkeit, Informationen über interethnische Beziehungen zu bieten. Gegründet ist sein Wesen auf der präzisen Charakteristik einer Serie von Symbolen und Merkmalen, die im Bestattungsmilieu im ethnospezifischer Phänomenen-Merkmalen verstofflicht sind. Die autochthone slawische Bevölkerung, die während des 8. Jh. In den südlichen Gebieten der Slowakei lebte, übernahm freiwillig aus der awarischen Kultur viele Elemente. Außer dem Bestattungsritus war dies eine bunte Typenskala von Gegenständen der materiellen Kultur und Gesellschaftsstruktur. Nach dem militärischen Zusammenbruch der zentralen Machtstrukturen des Kaganats wurden die Bevölkerungsschichten in das entstehende großmährische Staat eingegliedert. Aus ihrem Inhalt verloren sich nach und nach rasch die älteren Kulturelemente. Auf den ursprünglichen Nekropolen wurde mit der Bestattung aufgehört. Neue Typen von Nekropolen wurden anzulegen begonnen. Die älteren Bestattungssitten entfalteten sich rasch zu einer anderen Form. Die Gegenstände der materiellen Kultur wurden in die Gräber in anderen Kombinationen untergebracht. Auf grundsätzliche Art veränderte sich die Besiedlungsstruktur. Im südlichen Gebiet der Westslowakei bildete sich eine unbesiedelte Grenzzone, welche die Nitra-Region vom Ostfränkischen Gebiet in Transdanubien trennte (Abb. 1).

Ein weiterer chronologischer Abschnitt mit unklaren ethnischen Verhältnissen war in die nachgroßmährische Zeit eingeschoben. Als seinen Umbruchsmeilenstein kann die Landnahme von Angehörigen des magyarischen Ethnikums in den südlichen Gebiete n der West- und Ostslowakei bezeichnet werden. Durch ihren Einfluss kam es hier zu eränderungen in der bis dahin Einheitlichen ethnischen

Bevölkerungszusammensetzung. Diese Tatsache wurde jedoch noch vor kurzem unrichtig interpretiert, denn es wurde behauptet, dass das slawische Ethnikum in diesem Gebietsteil dezimiert wurde oder in die nördlichen Regionen der Slowakei flüchtete. Den neuen Impuls zur Lösung dieses Problems brachte die detaillierte Analyse des Bestattungsmaterials. In seinem Rahmen gelang es, eine sehr wertvolle Kollektion ethnospezifischer Elemente auszusondern, die zwischen den Elementen des Bestattungsritus, durch mehrere Gegenstände und ihre Abstellungsweise in die Gräber belegt ist. Dank der grünglichen Kartierung des Vorkommens der erwähnten ethnospezifischen Merkmale gelang die Aussonderung von sogar 69 Lokalitäten, die auch zur Zeit nach dem Zusammenbruch des großmährischen Staates genutzt wurden (Abb. 2). Diese Nekropolen liegen auf dem ursprünglichen magyarisches Okkupationsgebiet, wo nach älteren Ansichten die slawische Besiedlung vernichtet worden sein soll. Ungeachtet dessen können an dem gegebenen Muster verschiedene Formen von interethnischen Beziehungen angenähert werden. Bei der richtigen Interpretation des zugänglichen Materials wird festgestellt, dass sich während der ersten Hälfte des 10. Jh. auf dem Wege des kontinuierlichen Entwicklungsprozesses einer der Verbände des äußeren Kulturausdrucks des slawischen Ethnikums änderte. Vom theoretischen Gesichtspunkt kam es hier während der ersten Hälfte des 10. Jh. zu einem Wandel des ethnokulturellen Habitus der slawischen Bevölkerung, der beeinflusst war von Veränderungen im Bestattungsritus und von der begleitenden Entwicklung, die nach dem Zerfall des großmährischen Staates begonnen hatte. Ein ähnlicher Prozeß verlief auch im Gebiet des benachbarten Mährens. Auch ungeachtet dessen, dass hier Belege einer katastrophischen Besetzung des Gebietes durch magyrische militärische Abteilungen und von einem langdauernden Aufenthalt von Okkupationseinheiten fehlen, endete auf dem Großteil der Nekropolen die Bestattung im Verlauf der ersten Hälfte des 10. Jh. Im Inhalt der beschränkten Anzahl kontinuierlicher Gräberfelder begannen nach dem Schwinden von Gegenständen des großmährischen Typs seit dem zweiten Viertel des 10. Jh. nach und nach charakteristische Gegenstände jungburgwallzeitlicher Gräberfelder aufzutauchen. Ihre Typenzusammensetzung nähert sich stark dem Inhalt der bekannten Zusammensetzung aus zeitgleichen Nekropolen im Gebiet der Slowakei.

Abbildungen:

1. Westlicher Teil der Slowakei an Wende des 8. und 9. Jh. 1 – Gräberfelder des awarischen Kaganat aus der vierten Phase der späten Stufe (SS IV); 2 – Gräberfelder des großmährischen Typs aus der ersten Drittel des 9. Jh.; 3 – südliche Grenze der slawischen Besiedlung; 4 – maximaler Umfang der Gebietes von awarischen Kaganat.
2. Nekropolen des großmährischen Typs benutzt während der nachgroßmährischen Epoche. 1 – Nekropolen benutzt durch Mitglieder der autochthonen slawischen Bevölkerung; 2 – Nekropolen benutzt durch Mitglieder der autochthonen slawischen und neuangekommenen magyrischen Bevölkerung.

